

ONDREJ MÉSZÁROS, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

MÉSZÁROS, O.: Andrej Vandrák's Philosophy.

Filozofia 39, 1984, No 6, p. 741—755

In the paper main principles of the philosophic system of A. Vandrák, the lecturer at the college at Prešov, in the second half of the nineteenth century, are outlined. His philosophy is characterized here as a system of the philosophy of values, judging from the prevalence of the anthropologic-practical approach and giving preference to a value aspect of things.

The priority of values and teleological interpretation of history — whose aim it is to realize the basic principle of subjective teleology, namely forming the rationally acting and morally accomplished Man — make it for Vandrák possible to develop a framework within which he explicates those philosophic disciplines which deal with the basic values of human existence. In this connection the author of the paper concentrates on problems of the philosophy of language, theory of ideas and immediate cognition of the basis of being by means of anticipation in aesthetics. In the paper basic correlation between the philosophy of Fries, Vandrák and Kuzmány are mentioned.

Náš príspevok chce oboznámiť čitateľa s filozofickým systémom Andreja Vandráka — maďarsky píšuceho filozofa na prešovskom kolégiu v druhej polovici 19. stor. — od úmrtia ktorého v septembri 1984 uplynie práve sto rokov.

Andrej Vandrák (1807—1884) je najpozoruhodnejšou osobnosťou spomedzi filozofov 19. stor. v Prešove jednak tým, že jediný vytvoril ucelený systém zahrňujúci všetky tradičné problémy, jednak tým, že neostal len pri „školskej“ filozofii, ale svojimi filozofickými rozpravami prednesenými na pôde Maďarskej akadémie vied a pedagogicko-organizátorskou prácou značne zasiahol do vtedajšieho kultúrneho života. Dôsledkom toho sa stal dopisujúcim členom Akadémie a bol mu udelený čestný doktorát univerzity v Jene. Študoval v Štítniku, Košiciach, Rožňave, Prešove (tu mu filozofiu prednášal Michal Greguss, neskorší učiteľ štúrovcov v Bratislave, algebru a logiku Žigmund Carlow-sky); štúdium dokončil v Jene, ale navštívil aj univerzity v Halle, Göttingene a Tübingene. Domov sa vrátil r. 1831 a roku 1833, keď Greguss odchádza do Bratislavy, zvolili ho za riadneho profesora kolégia, na ktorom pôsobil vyše 50 rokov.

Na Vandrákov filozofický vývin najsilnejšie zapôsobili Friesove prednášky v Jene: podľa vzoru Friesa potom systematizoval svoju filozofiu, hodnotil psychológiu a chápal vzťahy medzi estetikou a filozofiou viery (estetické a náboženské symboly). V niektorých parciálnych problémoch badať aj vplyvy G. E. Schulza, W. T. Kruga, H. Ahrensa (vo filozofii práva) a v pedagogike F. A. Diesterwega a A. Niemeyera. Friesovská orientácia umožňuje zaradiť Vandráka do dobových súvislostí ma-

ďarského kultúrneho života a zistiť paralely medzi ním a slovenským friesovcom Karolom Kuzmánym. Kantovská filozofia bola silným prúdom v Uhorsku v 19. stor., zasahuje dokonca niektorými momentmi aj do 20. stor. a Vandrák ako predstaviteľ tzv. „polokantovskej“ filozofie sa organicky do tohto prúdu začleňuje. V určitých modifikáciách sa stáva táto filozofia aj východiskom pre budovanie tzv. filozofie harmónie, ktorá v päťdesiatych rokoch poznačila myslenie veľkej časti maďarskej inteligencie, najmä formovaním určitých princípov príbuzných s neskorším pragmatizmom. Existujú paralely medzi touto filozofickou orientáciou a Vandrákovou filozofiou v otázkach gnozeológie a chápania filozofie ako životnej múdrosti, ale možno vybadať aj spory okolo problému „zdravého rozumu“ a „metafyzickej špekulácie“ — Vandrák tu stojí bližšie k J. Erdélyimu, predstaviteľovi Heglovej filozofie. O tom, že Vandrák nestál bokom od základných prúdov maďarského kultúrneho života a že bol známym aj mimo Prešova, svedčí napr. aj to, že ho pozývali aj na iné vysoké školy, dokonca aj na ministerstvo kultúry (kde ho invitoval sám J. Eötvös, a že mu k jeho 50-ročnému učiteľskému jubileu napísal báseň aj J. Arany). Imanentné sú súvislosti medzi základnými princípmi Vandrákovej a Kuzmányho filozofie — ale najmä estetiky — vychádzajúce zo spoločného zdroja, z Friesa.

Špecifickou črtou Vandrákovej filozofie je, že obchádza ontologickú problematiku; ontológia je uňho pohltená hodnotovým aspektom a potlačená do pozadia prevahou antropologicko-praktického prístupu. Korene tohto postoja nachádzame už u Friesa, ktorý vo svojej knihe *Handbuch der praktischen Philosophie* ... nachádza terén praktickej filozofie v učení o hodnotách a cieľoch (účele) človeka a sveta a delí praktickú filozofiu na etiku a na filozofiu viery. Aj Vandrák preto namiesto delenia filozofie na praktickú a teoretickú doporučuje členenie na *filozofiu príčin* a na *filozofiu cieľov*, lebo podľa neho „hlavná otázka filozofie má dve stránky: pochopenie *bytia* a *hodnoty vecí*“ (8, s. 3) Prvým problémom sa zaoberá tradičná ontológia, úlohou filozofie cieľov je odkryť povahu relatívnej hodnoty cieľov ľudskej existencie a absolútnej hodnoty cieľov „všeobecného bytia a univerza“. Ciele ľudského konania musia podľa Vandráka prameniť z ľudského vedomia: odtiaľ vyplýva požiadavka výskumu vedomia. Na druhej strane ale treba zodpovedať aj otázku, prečo sa jednotlivец snaží o dosiahnutie spoznaných cieľov (hodnôt). Vandrák rieši tento problém tak, že aktivity subjektu pokladá za vrodené. Psychológia je preto preňho fundamentálnou filozofickou disciplínou, ktorej predmetom je „ľudská duša“ a cieľom „sebapoznanie“, čo spočíva v odkrytí tých základných vlastností i vlôh duše, ktoré sú apriori dané. Úlohou filozofie je konkretizovať smery dané týmito duševnými schopnosťami vo filozofických disciplínach počtom s nimi súhlasných. Obsah duševného života a teda aj základné vlohy tvoria: schopnosť získavať poznatky, schopnosť emocionality a určenia hodnôt a schopnosť vôľovej činnosti. Ciele ľudského života sú

obsiahnuté v čistom rozume a vzťahujú sa na zodpovedajúce duševné vlohy: „tieto ciele sú: *pravda, krása, dobro* a radia sa k jednotlivým základným schopnostiam...“ (11, s. 32) Idea pravdy je nadradená systému poznatkov, vede [tomu zodpovedá vo Vandrákovej filozofii gnozeológia a logika]. Krása je vedúcou ideou umenia [estetika] a dobro určuje morálny charakter spoločenského konania [etika]. Hodnoty pravdy, krásna a dobra tvoria ciele ľudského života [tzv. subjektívna teleológia]. a k nim sa radí ešte idea božstva [vo Vandrákovom systéme filozofia viery].

Vandrákovo členenie filozofie utvára dualizmus bytia a hodnôt, otázkou teda je, v akom vzťahu sú hodnoty ku skutočnosti. Z jeho interpretácie vysvitá, že hodnoty majú nezávislú existenciu; bytie nie je predpokladom, ale naopak: hodnoty sú podmienkou hodnotovej existencie. Existovať (ľudsky existovať) znamená snažiť sa o dosiahnutie pravdy, krásy a dobra v koexistencii ľudí. Uskutočnenie hodnôt je cieľom, normy sú prostriedkom ich realizácie. Gnozeológia, estetika, etika a filozofia viery takto tvoria u Vandráka *systém filozofie hodnôt*, ktorý síce časovo predbieha objavenie sa axiológie v novokantovstve, ale je odvoditeľný od Friesa.

Vo sfére hodnôt je priorita duchovného pre Vandráka nesporná, ale vo sfére bytia už kladie otázku prvotnosti a je toho názoru, že chápanie vzťahu matérie a ducha určuje charakter iných, odvodených filozofických problémov. Kritizuje pritom jednak vulgárny materializmus svojej doby, ktorý nedokázal vysvetliť žiadne prejavy duchovného života, jednak idealizmus, podľa ktorého „len duch je reálnym bytím, činom, živou a slobodnou existenciou. Z jeho vplyvov a povahy [ktorá je, keď na ňu hľadáme zblízka, znovu neznáme x] chce odvodiť všetky telesné premeny a životné javy“ (11, s. 115) a sám hľadá tretiu cestu medzi materializmom a idealizmom. Nachádza ju v paralelizme spinozovského a kantovského typu a vo Friesovej teórii totožnosti, ale treba podotknúť, že ju posúva smerom k idealizmu, lebo psychické deje pokladá za vnútornú podstatu, kým materiálnu stránku len za objektivizáciu a sformovanie amorfnej duchovnej sily: „Duša a telesná životná činnosť sú takými neoddeliteľnými a v bytí natrvalo spojenými súčasťami nášho života, že život nemožno ani materialisticky odvodzovať jedine z telesnej životnej činnosti, ani ho idealisticky prisudzovať len duši. Človek nie je ani púhym telom, ani púhou dušou, lež jednotou oboch, teda oduševnelou životnou činnosťou, stelesnenou dušou, hoci v tejto jednote ešte nie je vysvetliteľný. Ani telo nie je živé bez duše, ani duša nie je [schopná vyjaviť svoju silu a život bez tela. Bez váhania síce pripúšťame, že duševný element má hlavné postavenie ako zdroj sily a života; popritom ho ale nemožno v jeho súčasnom vývoji a procese oddeliť od materiálneho elementu, ktorý je orgánom fungovania tejto sily.“ (11, s. 16)

Keďže Vandrák takto predpokladá vývoj ľudského poznania a sta-

novuje určité ideály, ktoré majú byť dosiahnuté nielen v poznaní, ale aj v moralite a v estetickom stvárnení ľudského života, logicky sa nastoľuje otázka, ako vysvetľuje samého človeka a jeho dejiny. Vandrákovu chápanie podstaty hodnôt implikuje *teleologickú interpretáciu dejín* spolu s určitým ahistorickým chápaním podstaty človeka. Východiskovým bodom je preňho [kantovsko-friesovská] schizma ľudskej bytosti na fenomenálnu a na noumenálnu existenciu, v ktorej epiteton ľudskosti sa v podstate prisudzuje slobodnej, neobmedzenej noumenalite. Cieľom ľudského života i dejín je teda kultivácia človeka, víťazstvo rozumu nad prírodou a napokon výstavba rozumnej ľudskej pospolitosti. V pozadí všetkých týchto cieľov sa nachádza základný ideál subjektívnej teleológie: realizovaný morálny život, „charakter moralis“. Chápanie človeka, etika a filozofia dejín sa stretávajú v tomto bode; filozofia dejín je vo Vandrákovom náhlade súčasťou etiky, ciele dejín sú eticko-pedagogické: vytvorenie rozumne činného, morálne dokonalého človeka.

Základným zákonom dejín je teda podľa Vandráka boj rozumnosti, uvedomelého ľudského konania s „mechanickou zvykov“, ktoré utláčajú ľudskú slobodu a sú bariérou uskutočnenia autonómnosti morálky. Spoločnosť musí splniť v záujme slobodnej, rozumnej pospolitosti tri hlavné úlohy: „...podmaniť a zužitkovať surovú silu vonkajšej prírody..., ďalej vytvoriť a riadiť spoločenské inštitúcie v záujme cieľov družnosti, napokon rozvinúť a zušľachtovať samu duševnú silu a duchovný život podľa našich vlôh a zdravých prátúžob“. (8, s. 38) Vandrák tu podľa Friesových intencií (1, s. 140—142) pokladá za základ spoločenského života moc nad prírodou, veď nezávislosť od prírody určuje stupeň vyspelosti tej-ktorej spoločnosti. Už vo svojej inauguračnej reči vyložil pozoruhodný metodologický princíp skúmania dejín tak, že „filozofickou úlohou vied nie je hľadanie toho, aké má božstvo alebo príroda s ľudstvom ciele, lež toho, čo ľudstvo zo seba rozvinulo vlastnými opatreniami, teda námietka proti Lessingovi, Kantovi, Herderovi, Hegelovi a Schellingovi nie je objektívno-teleologická, lež subjektívno-teleologická. Naša úloha nie je *geologicko-teleologická*, ale *antropologicko-etická*“. (9) Víťazstvo nad prírodou a jej postavenie do služieb človeka je podľa Vandráka funkciou „národného hospodárstva“, ktoré vytvára „materiálne základy spoločenského blahobytu“. Toto východisko je — zdá sa — veľmi blízke materialistickému chápaniu dejín, lenže pokrok u Vandráka znamená duchovný vývoj, priblíženie sa k apriórne daným ideám. Na druhej strane formovanie noumenálneho sveta predpokladá odtrhnutosť od sveta fenomenálneho: to je obsahom tézy zdôrazňujúcej víťazstvo nad silami prírody, ktorou sa Vandrák pripája ku koncepcii rozumu klasickej buržoáznej filozofie. Spôsobmi realizácie druhej a tretej úlohy sa Vandrák zaoberá vo filozofii práva, v estetike a uskutočnil dokonca aj určité kroky v záujme ich praktického uplatnenia vypracovaním učebných osnov pre evanjelické gymnáziá v roku 1869, kde za cieľ a podstatu ich činnosti pokladá humanistickú výchovu.

Vandrák potom prechádza k ďalšiemu problému svojej filozofie dejín — „cez aké štádiá“ postupujú dejiny k svojmu konečnému cieľu. Podľa neho „každý organizmus sa vyvíja pomaly a pomocou určitých stupňov, ktoré nemožno ignorovať alebo zamieňať. Príroda neznáša skoky a pomstí sa za ne. Tento zákon sa vzťahuje aj na rozvoj ľudského života... So zreteľom na vývoj jednotlivcov a spoločností psychológia a historická skúsenosť vyzdvihujú tieto tri vývojové etapy: *zmyslové prebudenie, prívychnutie a návyk* a napokon štádium *rozumnej samočinnosti*.“ [8, s. 35] S týmto názorom, ktorý vychádza z psychologického pozorovania a nerozlišuje individuum a spoločnosť, nestojí Vandrák osamotený v dejinách filozofie — už Kant opisoval vývoj rozumu prostredníctvom metafor v detstve, dospievaní a dospelosti. Ľudia prvého štádia ešte netvoria spoločenský organizmus, „potulujú sa a živia sa rybolovom, poľovníctvom, pastierstvom, alebo sú bojovníkmi“, nereflektujú na svoju minulosť, „nerozmýšľajú o budúcnosti“. Druhé štádium je charakterizované „usadlým spôsobom života, poľnohospodárstvom, remeslami, usporiadanou rodinou, pospolitou a štátnou existenciou“. Pracovné procesy sa opakovaním ustália, stávajú sa návykmi a voči človekovi vonkajšou nevyhnutnosťou, a preto „namiesto morálneho sveta sa stanovuje mechanickosť zvykov“. [8, s. 36] Pod vplyvom deľby práce vznikajú kasty, ktoré Vandrák (podobne ako otrokárstvo) odsudzuje. „Samočinnosť a rozumný pokrok“ charakterizujú tretie štádium, cieľ dejín, kde je spoločnosť tvorená „zrelými a úplne vzdelanými ľuďmi“. V ňom sa realizuje slobodná, autonómna, morálne krásna osobnosť a fungujú všetky princípy Vandrákových liberálnych požiadaviek. Najvšeobecnejšie ciele spoločenského vývoja (materiálny blahobyť, duchovný rozvoj, morálny charakter), odvodené z duševných schopností, sa teda zjednotia v treťom štádiu. Vo Vandrákovej analýze vývojových štádií sa markantne prezentuje teleologická naddejiná koncepcia; jeho filozofia dejín je teda i napriek niektorým pozoruhodne formulovaným metodologickým princípom špekulatívnou teóriou, ktorá nie je výsledkom poznávania reálnych dejín, ale hodnotením historického procesu z pohľadu požadovanej buržoáznej spoločnosti stotožnenej s rozumným, ideálnym stavom.

Priorita hodnôt a teleologická interpretácia dejín tvoria u Vandráka rámec pre výklad tých filozofických disciplín, ktoré pojednávajú o základných hodnotách ľudskej existencie. Hierarchicky na prvom stupni medzi nimi stojí *gnozeológia*, ktorá analyzuje „prvú schopnosť duše“: „schopnosť poznávania“.

V riešení základnej gnozeologickej otázky Vandrák, podobne ako Kant, pripúšťa existenciu hraníc poznania, ktoré síce napredujú súhlasne s rozvojom metód poznávania, ale vo svojej podstate sú absolútne, určené zákonitostami javov a podstat, obmedzeného a večného bytia. K neriešiteľným rébusom radí otázky ako napr. kde, kedy a ako vzniklo bytie, odkiaľ pochádza hmota, či bola prvotná hmota alebo sila a pod. Vo Friesovej gnozeológii sa koncipuje obmedzenosť vedenia tak, že

empirická skutočnosť ovládaná prírodnými zákonitosťami sa pokladá len za jav, ktorý je jedine dostupný racionálnemu mysleniu. (2, zv. II. s. 309) Aby sa ale predišlo agnosticizmu, zavádza Fries pojem *tušenia* (Ahnung), ktorý označuje našu schopnosť uchopiť rozumom neobsiahnuteľné súvislosti. Hranice racionality sú aj podľa Vandráka hranicami vied, ktoré možno prelomiť buď tušením alebo praktickým činom (morálka, umenie, náboženský život). *Tušenie je bezprostredným poznaním*, ktoré spája prejavy subjektívnej a objektívnej teleológie do organického celku. (Vandrák je v tejto otázke spojený napríklad aj s Hamanom, podľa ktorého je svet utvorený na báze princípium coincidentia oppositorum, preto rozum, budujúci svoj obraz sveta na základe princípu protirečenia a dostatočného základu, je neschopný pochopiť taký „iracionálny“ svetový poriadok). Tento postoj daný celkovým zameraním vlastného systému i Friesovým vzorom je ale u Vandráka na niektorých miestach čiastočne revidovaný, lebo, ako sám píše, všeobecné, univerzálne a zákonite platné pravdy, princípy nemožno objaviť bez príspevku racionality, veď „nielen najväčšiu, ale aj najdôležitejšiu časť našich poznatkov získavame nie bezprostredne, lež *sprostredkované* pomocou myšlienkového činnosti“. (5) Upozorňuje zároveň, že sa treba vyvarovať „hypostazovania foriem činnosti myslenia a ich pokladania za objektívnu realitu“, lebo táto cesta vedie nevyhnutne k subjektivismu a solipsizmu, (5) teda k odmietnutiu toho reálneho východiska, podľa ktorého „bytie a podstata existencie nezávisia od ľudského myslenia, ale myslenie od nich závisí. Mysliaci rozum je len posudzujúcou, usporiadajúcou a nie tvoriacou silou...“. (12, s. 3) Zrejme táto myšlienka podmienila uňho aj rozlíšenie pojmov „tušenie“, „viera“, „vedenie“ z logického a z metafyzického aspektu: v logickom zmysle proces poznania vedie od tušenia cez vieru k racionálnemu uchopeniu skutočnosti; z metafyzického hľadiska je smer opačný, tušenie završuje proces poznania odkrytím konečného v konečnom pomocou estetických ideí. (12, s. 87) Kritizujúci špekulatívnu filozofiu prírody a rôznych subjektívnoidealistických teórií, Vandrák požaduje akceptovať reálne súvislosti poznávanej skutočnosti a tvrdí, že „skutočná filozofia a metafyzika ako pevná veda a filozofia sa môžu vytvoriť len spoluprácou a prienikom konkrétnej, úplnej empirie, trpezlivej psychologickéj logiky, kritickéj metódy a napokon opravdivej objektívnej teórie“. (5) Tento spôsob budovania filozofických teórií súvisí u Vandráka jednak s určitými metodologickými predpokladmi, v ktorých významné miesto získavajú tzv. „konštitutívne alebo deduktívne teórie“ založené na matematike, jednak s kritériami pravdy, pri vymenovaní ktorých presadzuje názor, že pravda „ako správne zachytenie a úplné pochopenie skutočnosti“ získava svoj zmysel a hodnotu jedine prostredníctvom praktickej aplikovateľnosti.

V procese poznávania Vandrák rozoznáva tri stupne: bezprostredné pociťovanie, sprostredkované pociťovanie (pamäť, asociácie) a racionálne poznanie. (Je pozoruhodné, že Vandrák vo svojej učebnici psycho-

lógie ponúka aj slovenský preklad Kantových pojmov „Verstand“ a „Vernunft“: um, rozum.) V tejto súvislosti je zaujímavé, čo hovorí o premeně objektívno-reálne existujúceho predmetu poznania na vnútorné subjektívne obrazy: „Materiál myslenia pochádza z vonkajšieho a vnútorného pociťovania, ale nie v surovom, lež do určitej miery už v zduchovnelom stave, daguerrotypovane prostredníctvom predstavivosti; nie sú to teda bezprostredné objekty, ale ich obrazy = *predstavy*...“ (12, s. 5) Predstavivosť rozbíja pôvodné priestorové a časové relácie objektov poznania, vytvára nové súvislosti predstáv a takto „očistene“ ich odovzdáva racionálnemu mysleniu, ktoré je jedine schopné postihnúť vnútorné a podstatné vzťahy poznávaných predmetov. Myslením sa završuje poznanie ako psychický proces — hovorí Vandrák. „Myslenie nie je ničím iným ako tvorením pojmov, usudzovaním a špekulovaním v záujme sprostredkovaného poznania objektov — a napokon v záujme pravdy.“ (12, s. 5) To znamená — čo bolo aj vyššie spomenuté — že poznatok je síce konečným produktom sprostredkovaného poznania, ale nie je výsledkom poznania vôbec, veď pravda je jednak apriori existujúcou hodnotou, ktorá podľa Vandráka usmerňuje naše myslenie a poznávacie schopnosti, jednak syntézou výsledkov dvoch ciest poznávania: logickej a metafyzickej. Preto „je poznatok sám osebe len prostriedkom; jeho cieľom je zo subjektívneho hľadiska uznanie, pochopenie, presvedčenie, *istota*, pravé *vedenie a vedomie* (Wissen), z objektívneho aspektu a v zmysle konečného cieľa odhalená pravda“. (6, s. 5)

Analýza procesu poznania, ktorý je zavŕšený pojmotvorným procesom, súdmi a úsudkami, vedie Vandráka k problému postavenia a funkcie jazyka v styku myslenia so skutočnosťou. Jeho *filozofia jazyka* obsahuje mnohé cenné myšlienky a vysvetľuje aj povahu tzv. ideológie (teórie ideí) ako časti filozofie, ktorá prekročením sféry bytia vypovedá o transcendentných hodnotách. Táto filozofia jazyka stojí na racionalistických základoch a vychádza z toho prvotného predpokladu, že myšlienka vo svojej existencii predbieha jazyk a každý znakový systém. Prioritu myšlienky potvrdzuje podľa Vandráka najmä ten fakt, že vnútorná štruktúra jazyka je odzrkadlením určitých univerzálnych zákonitostí, že gramatické formy sú kópiou logických zákonov (z tejto pozície potom kritizuje Bolzana a Carlowského) a táto závislosť sa uskutočňuje mimo nášho vedomia akoby prirodzene. Pretože logické zákony sú charakteristikou myšlienky, podľa Vandráka aj fundamentálna, hlbinná štruktúra jazyka je totožná u každého národa, odlišnosti sú produktom individuálnej imaginácie, odlišného smeru kultúrneho vývoja a pod. V tomto názore je Vandrák zrejme pod vplyvom Humboldtovým, ktorý pokladal jazyk za orgán formy myslenia a u Vandráka obsah je vždy prvotný pred formou (najmä v estetike). Druhým nosným princípom Vandrákovej filozofie jazyka je to, že vnútorný obsah nie je jednotný: rozpadáva sa na racionálnu (myšlienka, vedecký poznatok) a na iracionálnu, emocionálnu časť (etické, estetické a náboženské súdy) a na tomto

základe ani výrazové prostriedky nie sú homogénne. Potreba vyjadriť obidva obsahy determinuje dvojakú funkciu jazyka: logickú a estetickú, ktoré majú len jednu spoločnú vlastnosť — umožňujú prekonať názornosť každodenného myslenia. Ale už spôsobmi, ako to vykonávajú, sa líšia: logické idey sú „sublimátom špekulatívneho rozumu“, estetické idey sú tvorené „kontemplatívnym rozumom“ smerujúcim vo svojej činnosti k uchopeniu enigmatickosti nazerania na svet. [9] Špekulatívny rozum to činí rúcaním hraníc empirie a prechodom od jedinečného k všeobecnému, od nevyhnutnosti k slobode, od neusporiadanosti k teleologickej a pod., kontemplatívny rozum zas nazeraním a tušením večnej pravdy v krásnych formách a v jednotlivých estetických kvalitách. Estetická funkcia jazyka sa teda totalizuje najmä vo filozofii viery, kde môže vyjadrovať bezprostredné poznatky. Teória ideí takto — využívajúc určité vlastnosti jazyka — dokazuje jednotu celej skutočnosti.

Na druhej strane Vandrák poukazuje na jeden závažný moment estetickej funkcie jazyka: jazyk určitého typu metafyziky musí k vyjadreniu svojich téz používať prirovnania a symboly, ktoré Vandrák nazýva „filozofickými metaforami“; tie sa nevzťahujú na presne definované pojmy, ale na zdanlivé pojmy. Lenže filozof musí vyložiť myšlienku presne, lebo „obrazné vyjadrenie pojmu... často škodí ostrému vymedzeniu myšlienky. (Básnická filozofia — Schubert, Schelling!)“. (11, s. 65) Aj keď užívateľ takejto kvetnatej reči sa nazdáva, že filozofické metafory niečo označujú, veľmi často poukazuje len na emócie a predstavy, ktoré sprevádzajú dané termíny a pomocou ktorých slová nedostávajú žiadny význam. Je pozoruhodné, že Vandrák tu analyzuje jazyk metafyziky podobne ako sto rokov pred ním nemecký filozof J. H. Lambert alebo o storočie neskôr Wittgenstein, ktorý takisto hovorí, že za prirovnaniami etiky a náboženského jazyka neexistujú žiadne fakty. Samozrejme, Vandrák nedospel k odmietnutiu obsahu náboženských ideí, lebo „čistá metafyzická viera“ poskytuje podľa neho sumarizujúce vedenie o jednotnom základe bytia. Zavedením pojmu ideálnej substancie chce obísť problém ontologického dualizmu, ktorý je logicky implikovaný apriorne existujúcimi hranicami poznania. Pojem božstva je najvyššou ideou špekulatívneho rozumu i viery; podobne ako v kategoriálnom systéme Friesa kvantitatívne znamená ideu absolútnej jednoty, kvalitatívne všeobecne reálnu existenciu, z aspektu relácií je absolútnym základom existencie a z hľadiska modality je nevyhnutnosťou svetového poriadku, z ktorého pramení aj morálny čin. (2, zv. II., s. 275—276) Analýza tzv. metafyzických metafor slúžila Vandrákovi na to, aby poukázal na reálne existujúce možnosti nebezpečenstva stotožniť obsah viery s používaným obrazným vyjadrením a aby mohol dokázať, že kultivácia rozumu je nevyhnutná k objaveniu sa metafyzickej viery; bez racionálnych základov by estetické vyjadrenie božstva bolo len mytologickým stotožnením označovaného s označujúcim. Tušenie a viera

teda, hoci sú spôsobmi poznávania vyššieho druhu, nemôžu byť vylučujúcimi a jedinými formami poznania.

Existuje ale oblasť, kde tušenie prevažuje nad ostatnými schopnosťami duše, a to je oblasť *estetiky*. Svoje estetické názory Vandrák vytvoril podľa vzoru Kanta a Friesa a jeho chápanie umenia, krásy atď. vo všeobecnosti odzrkadľuje teórie nemeckej špekulatívnej estetiky. Podľa Vandrákovho chápania má estetické svoje korene vo sfére emócií a odlišuje sa od poznávania i morálky založenej na vôľovom konaní; estetika teda disponuje úplnou autonómiou. Zároveň estetika je ale aj spojovacím článkom medzi vedou a etikou, lebo emócie sú sprostredkovateľmi medzi myslením a morálnym činom. Tak ako Fries spojil Kantovo učenie o viere s chápaním estetického súdu a tak postuloval jednotu viery a umenia, náboženskej filozofie a estetiky, vo Vandrákovom prípade sa v estetické ruší dualita skutočnosti.

Imanentná sila v nás, tzv. estetický inštinkt vedie podľa Vandráka človeka k tomu, že „dospieva k pocitu *krásy a dôstojnosti ducha*, k vyrovnaní všetkých rozporov, k vylúčeniu škaredosti, a najmä, čo je najdôležitejšie, k *tušeniu* vyššieho večného bytia v estetických ideách“. (11, s. 78) Tento krátky citát osvetľuje, čo chápal Vandrák pod výrazom „estetický svet“, ako si predstavoval funkcie estetického v živote jednotlivca a spoločnosti a v čom spočíva poznávajúca funkcia umenia. Je pritom pozoruhodné, že estetické neurčuje abstraktno-všeobecne; ale spája ho s fyziologickými, biologickými, geografickými podmienkami i národnými dispozíciami a vlastnosťami; preto sa musí estetické utvárať a prejavovať predovšetkým v charaktere a životnom štýle ľudí. Prírodná krása, ktorá sa v spoločenskej existencii prejavuje ako krása života (*Schönheit im Leben*) (2, zv. III, s. 344), vystupuje u Vandráka ako estetický svet človeka, ktorého uskutočnenie je úlohou výchovy a kultúry. Vedľa tejto sféry estetického a čiastočne nad ňou sa dvíha svet umenia, ktorého poslaním je tvorenie a predstavovanie krásy. V tejto druhej súvislosti vystupuje potom problém vzťahu umeleckej a prírodnej krásy, problém, ktorý aj Kuzmány nastoľuje vo svojom článku *O kráse*. Podľa Vandráka je neudržateľná tá koncepcia, ktorá absolutizuje umeleckú krásu a popiera existenciu prírodou danej (*naturwüchsig*) krásy. Podľa neho zohráva v umení dôležitú úlohu práve „kopírovanie“ prírodnej krásy a umelec sám si vypožičiava z prírody „potrebné elementy, činitele a vzory krásy“; na druhej strane ani fantázia sa neutvára a netvorí z ničoho, lebo sama „je časťou prírody“. Odmietnutie prírodnej krásy neumožňuje ani Vandrákova filozofická koncepcia, lebo tým by sa zrušila objektívna teleológia a ciele ľudského života. Friesova koncepcia je podobná: keďže prírodná krása sa zjavuje pred nami ako voľná hra organických foriem na základe princípu náhody, je vo svojej totalite zrkadlom objektívnej teleológie.

Už z týchto stručných poznámok vidíme, ako blízko sú k sebe Vandrákova a Kuzmányho koncepcia estetiky: obidvaja vychádzajú z toho,

že „najvyšší predmet snahy pochádzajúcej zo schopnosti cítiť... je krása“ (3, s. 125), že krása je existenciou samou osebe, je existenčným základom a pravzorom tvorby krásnych vecí, že v krásnych formách tušíme nekonečnú existenciu atď. Z nedostatku miesta tu nemôžeme rad radom porovnávať Vandrákove a Kuzmányho názory na jednotlivé problémy estetiky a umenia, preto odkazujeme čitateľa na analýzu Kuzmányho filozoficko-estetických názorov v článku E. Városovej (13, s. 61—83), kde sa poukazuje aj na ďalšie paralely s Friesovou filozofiou. Čo tu môžeme ale konštatovať, je to, že práve porovnanie Vandráka s Kuzmánym ukazuje na relatívnu samostatnosť ich estetickej teórie, lebo v niektorých momentoch odlišne interpretujú Friesom nastolené problémy. Na druhej strane je Vandrákova koncepcia premyslenejšia, lebo sa opiera o explikovaný filozofický systém, kým u Kuzmányho sa javia niektoré tvrdenia ako bezpredpokladové. Tieto rozdiely sú ale popri totožnosti ich základných princípov zanedbateľné.

Za základnú estetickú kategóriu Vandrák pokladá krásno, ktoré definuje nasledovne: „Krásne je všetko, čo sa páči osebe, od seba a pre seba a je chválené za túto čistú záľubu. Čo sa tu páči, nie je matéria, lež forma.“ (11, s. 77) Mohlo by sa teda zdať, že Vandrák je zástancom estetického formalizmu, lenže uvedenú definíciu treba posudzovať na základe imanentných súvislostí jeho filozofie. Už Herder objasnil, že bez pojmu cieľa nie je možná záľuba v čistej forme, každá krásna forma musí niečo vyjadrovať, na niečo odkazovať a túto funkciu získava pomocou dokonalosti alebo účelnosti. Fries, ktorý v určitom zmysle zjednotil filozofiu náboženstva s estetikou, stanovil problematiku teleológie za predmet estetiky. Už jeho určenie, podľa ktorého „za krásne... pokladáme len harmóniu formy ako osebe vzatú účelnosť vecí“ (2, zv. III, s. 22), spája ideu krásna so zákonitosťou dokonalosti a s praktickou ideou osebe vzatej účelnosti. No a keďže pre Vandráka je moralita vyjadrením subjektívnej teleológie, najvyšším krásnom sa stáva „sama krásna ľudská duša a ľudský život“. Každé krásno je vnútorne pravdivé a dobré, lebo duša obsahuje v sebe idey krásna, dobra i pravdy; bez ich jednoty ľudská duša nie je krásna. Na druhej strane ale kategória dobra a pravdy nespadá do okruhu pôsobnosti estetického súdu — hovorí Vandrák a čo zvlášť zdôrazňuje, je to, že krásno a ostatné estetické kvality sú vyjadrením spoločensko-ľudskej podstaty nielen v umeleckých výtvoroch, ale aj (a najmä) v konkrétnych spoločenských vzťahoch, morálnych charakteroch. Preto nepokladá krásno za záležitosť čistej formy, aj keď poznamenáva, že idey konečného a formy sú tu normatívne; obsahový prvok (nekonečno, ľudská sloboda) sa vyjadruje najmä vo vznešenom.

Centrom tvorby estetična je podľa Vandráka umenie, preto „kopírovanie“ prírody nie je preňho cieľom, lež prostriedkom umeleckej tvorby, ktorá na jednej strane rozvíja a pretvára prírodnú krásu, na druhej strane objektivizuje subjektívnu krásu v tom zmysle, že duchovnú

krásu [čistý obsah] „odeje“ do zmyslovej formy, teda estetizuje vnútornú morálnu hodnotu.

Pri interpretovaní pôvodu umenia Vandrák vychádza zo Schillerovej teórie; pri otázke tvorby umeleckého diela zdieľa názory Kanta, Hamanna a Jacobiho. Oproti Youngovi zdôrazňuje, že génia (ktorý jedine môže vytvoriť nadčasové dielo) nemožno vytrhnúť zo spoločnosti, lebo ho determinujú nielen vzťahy, v ktorých žije a tvorí, ale aj kultúrne tradície a celý komplex nazývaný národným charakterom. Vandrákovo chápanie génia je hamannovskej proveniencie, podľa ktorej pravým orgánom poznania je čisto subjektívny pocit intuície schopný uchopiť najvyššie pravdy bezprostredne. V tomto zmysle umenie, ktoré bezprostredne vyjadruje skutočnosť, disponuje spoločnými výrazovými prostriedkami u každého národa a básnickemu umeniu je nielen u Hamanna, ale aj u Vandraka prisúdené významné miesto. Preto keď Vandrák hovorí o umení, zvyčajne má na mysli poéziu. Funkcia sprostredkovania pocitu a tušenia božského vyplýva u Vandraka i z jeho špekulatívnej teórie žánrov, v ktorej je kategórii človeka priradená epika, kategórii sveta dráma a kategórii božstva lyrika. Podstatou poézie teda nie je fikcia, ale revelácia, bezprostredné uchopenie podstaty. Tušenie je hlavnou kategóriou nielen filozofie náboženstva, ale aj umeleckého „poznávania“ a je tiež základným nadaním génia. Umelecká tvorba takto zachováva svoj náboženský charakter; esteticky je aj podľa Friesa odzrkadlením božského. V esteticky sa stretáva náboženská idea s imanentnou estetickou účelnosťou. Uchopenie podstaty bytia a jej bezprostredné poznanie prostredníctvom tušenia nekonečného v konečných javoch je aj podľa Vandraka jedným z hlavných poslání umenia a pretože podstata je duchovná, nekonečná a amorfná, a tak pojmami nevyjadriteľná, umenie vzhľadom na svoj význam a hodnotu sa dostáva pred vedu.

Esteticky — pretože v ňom sa vyjadruje subjektívna teleológia (krásno ako objavenie sa vnútornej morálnej hodnoty v zmyslovej forme) i objektívna teleológia (prírodná krásna) — je takto povolane bezprostredne poznať obe sféry a je najadekvátnejšou pomôckou pre morálnu a náboženskú výchovu; zároveň zjednocuje svet javov s nekonečnou duchovnou bytosťou.

Etika je podľa definície Vandraka „veda vedúca k múdreému životu, teda k takej filozofii, ktorá, spoznávajúc celkovú ľudskú bytosť, jej skutočnú, obzvlášť duchovnú povahu, jej prátúžby, inštinkty, snaženia a ich vnútornú platnosť a pravé ciele, pretvára slobodnú ľudskú vôľu na cnosť“ (4, s. 5), delí sa teda na všeobecnú etiku (odhalenie ľudských cieľov a hľadanie možností ich presadenia do praxe), na teóriu cností a na filozofiu práva (otázky uskutočnenia morality v spoločnosti). Fries vo svojom diele *Handbuch der praktischen Philosophie* definuje a klasifikuje podobným spôsobom; v etike sa najviac prejavuje Vandrakov

vzťah k svojmu učiteľovi, ideová totožnosť. Preto sa musíme krátko zastaviť pri Friesovom systéme etiky.

Fries sa tu v podstate opiera o Kanta, ale dostáva sa s ním do sporu v otázke kategorického imperatívu, lebo — ako tvrdí Fries — Kant sa tu stáva formalistom. Etika vo Friesovom chápaní je autonómnym sebarozvinutím človeka, založenom na princípe ľudskej dôstojnosti. Tomuto záväznému princípu treba podriaďiť všetky činy, aby sme mohli žiť ľudským životom; ľudský život, podobne ako v kresťanskej etike a podľa platónskej tradície, sa stáva základným ideálom Friesovej etiky. Kategórie morálneho činu, podriadené hodnotám, vyznačujú hranice ľudského konania; tri kategórie morálneho zákonodarstva implikujú tri základné zákony: „1. *Praktický princíp substanciality* alebo princíp *osobnej samostatnosti*: Absolútna hodnota každej mysliacej bytosti spočíva v jej osobnom bytí; jej prírodné bytie naproti tomu disponuje konečnou, väčšou alebo menšou hodnotou. 2. *Praktický princíp kauzality* alebo princíp *osobnej nezávislosti a vonkajšej slobody*: každá myslíaca bytosť ako osobnosť existuje v podobe sebaúčelu; naproti tomu každá vec existuje ako prostriedok. 3. *Princíp rozumného vzájomného vzťahu ľudí* alebo princíp *rovnoprávnosti a osobnej rovnosti*: Každá osoba má, v porovnaní s ostatnými osobami, také isté bytie; takto ju v nijakom prípade nemožno použiť — ako veci — k dosiahnutiu hocikakých cieľov.“ [1.156] Z momentu modalít napokon vyplýva pre Friesa fundamentálny morálny príkaz so zákonom morálneho charakteru. Povinnosťou človeka je jedine podriaďiť sa morálnemu zákonu. Morálny súd — podobne ako u Kanta — berie do úvahy len vôľu: len vôľa môže byť morálne dobrá alebo zlá. Predpokladom existencie morálneho zákona je absolútna sloboda ľudskej vôle, inými slovami: morálna vôľa nie je podriadená prírodnej nevyhnutnosti, morálny príkaz nie je mysliteľný bez morálnej slobody.

Tu načrtnuté základné princípy tvoria fundament Vandrákovej etickej koncepcie, ktorú uvádza „teóriou morálnych účelov“: hľadá tu najmä cieľ a motív morálneho činu. Najvyšším motívom je podľa neho morálna náklonnosť človeka, čo nie je ničím iným ako psychickou schopnosťou konať morálne nielen pod tlakom pocitu povinnosti, ale riadiac sa jej osobným želaním. Motívy ľudského činu nazýva „pôvodnými, ľudskými inštinktami“, „od ktorých závisí uvedenie vôle do pohybu a každá ľudská činnosť“, a hoci spomína viacero druhov „ľudských inštinktov“, nakoniec poznamenáva, že „špecifický ľudský inštinkt je napokon jednotný a vo svojej celistvosti *jediný*, totiž ten, podľa ktorého sa človek snaží uplatniť svoju duchovnú podstatu... je to skutočný ľudský (humánny) inštinkt“ [8, s. 11] implikujúci aj smer pohybu dejín. „Morálny inštinkt“ patrí „spolu s inštinktom úsilia o múdrosť a s inštinktmí estetickými a náboženskými“ medzi tzv. ušľachtilé inštinkty; je vrozený a nemožno ho vysvetľovať s odvolaním sa na ľudské záujmy a spoločenskú užitočnosť. Vandrákov morálny inštinkt je takto analogický s „moral sense“ Shaftesburyho, ktorý má takisto apriórny charakter

nezávislý od časových a priestorových súvislostí. Dobré je to, čo je morálnym inštinktom schvaľované — Vandrákova etika je teda odrodou psychologických aprobatívnych teórií.

Cieľom morálneho činu je dosiahnuť a uskutočniť morálne dobro v ľudskom živote. Toto morálne dobro je druhom absolútneho dobra, najvyšším stupňom morálnej dokonalosti človeka: je to „úplne zrelý morálny charakter“. Keďže ale u Friesa sa morálny súd týka iba vôle, aj Vandrák konštatuje, že „morálny charakter je vzhľadom na povinnosti úplne jasnou, rozvážne oduševnelou a neotrasiteľne pevnou vôľou stojacou v službách morálnych ideí“. (7, s. 8) V závislosti od toho, čo je objektom hodnotenia, všeobecný pojem dobra, morálny charakter naberá na seba formu konkrétnych cností (čestnosť, spravodlivosť, pocit zodpovednosti atď.), lebo „charakter je úplným životom“. (10, stĺpec 435)

Cieľom Vandrákovej etiky, filozofie dejín a pedagogiky je „vypestovať“ tento definovaný „charakter moralis“, teda ideál umiestnený do budúcnosti. Vandrák ale konštatuje, že takéto morálne charaktery tvorili v minulosti a tvoria aj v prítomnosti jedinci, ktorí hýbu dejinami. Ideálom je spoločnosť pozostávajúca z morálnych charakterov, teda tá forma spoločnosti, o ktorej Vandrák hovorí vo svojej filozofii dejín i vo filozofii práva. Napokon Vandrák odmieta diskusiu o objektívnom alebo subjektívnom charaktere, formálnom alebo obsahovom bytí „character moralis“, lebo vraj „etika nie je len teóriou povinností, ale najmä filozofiou hovoriacou o vnútornej platnosti, kráse a dôstojnosti života. Poslaním životnej filozofie je, ako sme videli... poskytnúť všetkým zdravým ľudským prátúžbam a inštinktom, čo im parí podľa vlastného poriadku a vnútornej hodnoty“. (8. s. 30) Morálny ideál je najvyšším stupňom ľudskej existencie, v ňom sa totalizujú všetky ľudské schopnosti: tak ako etika nemôže postrádať gnozeológiu a estetiku, ani ľudský čin sa nemôže stať morálnym bez znalostí prírodných a spoločenských zákonitostí a bez estetického náhľadu na svet — hovorí Vandrák. Charakter moralis je teda vyjadrením subjektívnej teleológie, preto je nositeľom dejinného vývoja a zvestovateľom budúcnosti.

*

V našom článku sme sa sústredili na analýzu základných princípov a vnútorných súvislostí Vandrákovej filozofie a obstrahovali sme od tých korelátov, ktoré bližšie určujú jeho miesto vo filozofickom živote na prešovskom kolégiu v 19. stor. Podrobnejší výskum by asi dokázal, že v Prešove existovala značná kontinuita, dokonca (v 19. stor.) aj určitá uzavretá vývinová línia filozofie. Takéto ciele si ale náš príspevok nekládol. Podrobnejší výklad Vandrákovej filozofie a filozofických myšlienok ďalších prešovských filozofov 19. stor., ako aj bibliografiu Vandrákových prác čitateľ nájde v našej monografii o Vandrákovom diele (Mádách, Bratislava 1980).

1. FRIES, J. F.: Handbuch der praktischen Philosophie oder philosophischen Zwecklehre. Heidelberg 1818.
2. FRIES, J. F.: Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft I—III. Heidelberg 1828—1831.
3. KUZMÁNY, K.: O kráse. In: Ladislav. Bratislava 1968.
4. VANDRÁK, A.: A philosophiai ethika elemei (Elementy filozofickej etiky). Levoča 1842.
5. VANDRÁK, A.: A „subjectivitas és objectivitas“, „személylegesség és tárgylagosság“ fogalmai tudományos becslésnek kellő mértékrei szállítása [Určenie skutočnej miery vedeckého významu pojmov „subjektivita a objektivita“, „osobné a predmetné“]. Rukopis uložený v MTA Budapešť. RAL 855/1880.
6. VANDRÁK, K, A.: Az emberi tudat és hit világa bölcséleti szempontból (Svet ľudského vedomia a viery z pohľadu filozofického). V ročenke kolégia z r. 1881/1882.
7. VANDRÁK, A.: Az erkölcsi világ lényege és fontossága, kivált a társadalomban (Podstata a dôležitosť morálneho sveta, obzvlášť v spoločnosti). V ročenke kolégia z r. 1877/1879.
8. VANDRÁK, A.: Bölcsészeti erkölcsstan iskolai kézikönyv alakjában (Filozofická etika v podobe školskej príručky). Prešov 1865.
9. VANDRÁK, A.: Fries J. F. bölcséletének méltánylása (Hodnotenie filozofie J. F. Friesa). Rukopis uložený v MTA Budapešť, RAL ad 48/1948.
10. VANDRÁK, A.: Charakter. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1845/19, stĺpce 423—439.
11. VANDRÁK, A.: Lélektan. A bölcsészettanuló ifjúság számára (Psychológia. Pre mládež študujúcu filozofiu). Levoča 1842.
12. VANDRÁK, A.: Tiszta logika felgyrnasiumi tanulók számára (Čistá logika pre študentov vyššieho gymnázia). Prešov 1861.
13. VÁROSSOVÁ, E.: Filozoficko-estetické náhľady Karola Kuzmányho. In: Karol Kuzmány. Zborník z vedeckej konferencie, Martin 1967.

ФИЛОСОФИЯ АНДРЕЯ ВАНДРАКА

Ондрей Месарош

В настоящей статье представлены основные принципы философской системы Андрея Вандрака, преподавателя философии в Прешовской коллегии во второй половине XIX века. Автор характеризует эту философию — на основе преобладания в ней антрополого-практического подхода и предпочитания ценностной стороны вещей — как систему философии ценностей.

Приоритет ценностей и телеологическая интерпретация истории (которая имеет своей целью осуществление основного идеала субъективной телеологии — разумно деятельного и нравственно совершенного человека) образуют для Вандрака рамки тех философских дисциплин, предметом рассмотрения которых являются основные ценности человеческого существования. В этой связи наряду с внутренними корреляциями данных дисциплин автор обращает внимание прежде всего на вопросы философии языка, теории идей и непосредственного познания основы бытия посредством предчувствия в эстетике. В статье показаны также основные взаимосвязи философии Фриза, Вандрака и Кузмани.

Ondrej Mészáros

Der Aufsatz stellt die Grundprinzipien des philosophischen System Andrej Vandrás dar, eines Lehrers der Philosophie am Kollegium zu Prešov in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Diese Philosophie wird charakterisiert aufgrund der Prävalenz des anthropologisch-praktischen Zuganges und der Präferenz der Wertaspekte von Dingen als wertphilosophisches System.

Die Wertpriorität sowie die teleologische Geschichtsinterpretation (die als Ziel die Verwirklichung des Grundideals subjektiver Teleologie, den rational tätigen und moralisch vollkommenen Menschen haben) bilden bei Vandrák den Rahmen für die Deutung jener philosophischen Disziplinen, die die Grundwerte menschlicher Existenz behandeln. Der Vf. beachtet in diesem Zusammenhang neben den inneren Korrelationen jener Disziplinen, besonders Fragen der Sprachphilosophie, der Ideentheorie sowie der unmittelbaren Erkenntnis des Seinsgrundes mittels Intuition in der Ästhetik. Im Aufsatz wird auch auf den Grundzusammenhang der Philosophie von Fries, Vandrák und Kuzmány hingewiesen.